

मानसिक कसोट्यांविषयी

डॉ. मनोज भाटवडेकर

अक्षताच्या तपासणीनंतर तिच्या काही मानसिक चाचण्या करून घ्याव्यात, असं सुचवण्यात आलं. त्याविषयी तिच्या आईला काही मूलभूत शंका होत्या.

“मग आता यापुढे काय करायचं, डॉक्टर? मला वाटतं, बराचं वेळ आम्ही अक्षताबद्दल माहिती देतोय. त्याआधी अक्षतांशी तुमचं बोलणं झालंच आहे. आणखी काही सांगायचं राहिल नसावं बहुतेक.”

‘तुम्ही माहिती उत्तम दिलीत या माहितीवरून आणि अक्षताच्या तपासणीवरून काही ठळक गोष्टी माझ्या लक्षात आल्या आहेत. एक म्हणजे गेल्या वर्षभरात तिचा अभ्यास घसरलाय. दुसरं- ती चिडचिडी झालीय. तिच्या आधीच्या म्हणजे चौथीपर्यंतच्या प्रगतीवरून ती नक्की बुद्धिमान आहे असं वाटतंय. तुम्ही म्हणालात त्याप्रमाणे तुमच्या घरात झालेले बदल- म्हणजे तुमच्या संयुक्त कुटुंबाचं विभाजन, त्यातून सर्वांनाच आलेला ताण, यातल्या काही गोष्टी अक्षताच्या या घसरगुंडीला जबाबदार असण्याची शक्यता आहे. या सर्व गोष्टींचा विचार तिच्या मदतीसाठी, उपचारासाठी आपल्याला करावा लागेल. त्याबरोबर तुमच्याही मानसिक ताणतणावाचं निराकरण योग्य रीतीने होणं आवश्यक आहे. त्यापूर्वी आपण अक्षताच्या काही मानसिक चाचण्या करून घेऊ.’

“आता आणखी एक्स-रे वगैरे कशाला? की स्कॅन करणार?”

‘एक्स-रे किंवा स्कॅन किंवा रक्ताच्या तपासण्या या शारीरिक तपासण्या झाल्या. मी म्हणतोय ते मानसिक चाचण्यांबद्दल. उदाहरणार्थ- तिची बुद्धिमत्ता, तिच्या मनात चालू असलेले संघर्ष, ती स्वतःबद्दल कसा विचार करते, आई-वडिलांशी तिचं नातं कसं आहे इत्यादी गोष्टी या चाचण्यांवरून जास्त स्पष्ट होतील.’

“मग त्या केव्हा करू या?” लगेच? की पुढच्या वेळेला तिला आणीन, तेव्हा तुम्ही करणार?”

‘ह्या चाचण्या मनोविकारतज्ञ करत नाहीत. जसं- काही शारीरिक चाचण्या इतर डॉक्टर करतात, म्हणजे रक्ताची तपासणी पॅथॉलॉजिस्ट करतात. रेडिऑलॉजिस्ट एक्स-रे काढतात. तसच मानसिक चाचण्या सायकॉलॉजिस्ट करतात.’

“मग तुम्ही आहातच की सायकॉलॉजिस्ट.”

‘बघा, हा फरक बऱ्याच जणांना माहित नसतो. मी आहे सायकिअॅट्रिस्ट किंवा मनोविकारतज्ञ. मनोविकारशास्त्र या विषयातली एम. डी. ची पदवी आम्ही घेतलेली असते. संपूर्ण वैद्यकशास्त्राचा अभ्यास करून एम.बी.बी.एस. नंतर मनोविकारशास्त्राचा तीन वर्षांचा अभ्यासक्रम असतो. मानसिक चाचण्या घेणारे तज्ञ असतात, मानवशास्त्रज्ञ-क्लिनिकल सायकॉलॉजिस्ट. त्यांनी कलाविषयाची पदवी घेतलेली असते. तेव्हा अक्षताच्या मानसिक चाचण्या आमच्या बालक-पालक मार्गदर्शन केंद्रातले मानसशास्त्रज्ञ करतील.’

“बरं, तरी पण आम्हाला असंच वाटतं की त्या चाचण्या तुम्हीच घेतल्या असत्या तर बरं झालं असतं. एरवी काही नाही पण अक्षता कशी, आता तुमच्याशी मोकळी बोलायला लागलीय. पुन्हा आता, नवीन माणसापुढे.”

‘हे बघा, या मानसशास्त्रज्ञांना मुलांशी बोलण्याचं, त्यांना विश्वासात घेऊन, त्यांच्या पोटात शिरून त्यांना बोलतं करण्याचं तंत्र माहीत असतं. त्यांच्या अभ्यासाचा तो एक भाग असतो. काही वेळा मुलं बोलत नाहीत. लाजतात-बुजतात. अशा वेळी सुरुवातीला त्यांच्याशी खेळाच्या माध्यमातून संवाद साधावा लागतो. मूल एकदा खुलल्यानंतर मग काही अडचण नसते.’

“हं. पण या चाचण्यांवरून तुम्हाला नक्की काय कळेल? डॉक्टर. मी फार प्रश्न विचारतेय असं तुम्हाला वाटत असेल कदाचित. काय आहे ना, आम्ही यातलं थोडंभहुत वाचलेलं असतं. पण नक्की माहिती नसते.”

‘तुम्ही प्रश्न विचारायलाच हवेत. त्याशिवाय तुमच्या शंकांचं निरसन कसं होईल? चुकीच्या समजुती डोक्यात ठेवण्यापेक्षा त्या काढून टाकणं केव्हाही चांगलं.’

“तुम्ही म्हणालात की, अक्षताची बुद्धिमत्ता चांगली आहे. आम्हीही तेच म्हणतोय. मग आणखी बुद्धिमापन वगैरे कशाला?”

आय् क्यू-बुद्ध्यांक- हा शब्द तुम्ही ऐकाला असेल. बुद्धिमापन चाचणीवरून निघणारं मुलाचं मानसिक वय भागिले त्या प्रत्यक्ष वय गुणिले शंभर. म्हणजे बुद्ध्यांक. ९० ते ११० हा सरासरी बुद्ध्यांक समजला जातो. ७० पेक्षा कमी बुद्ध्यांक असलेली मुलं मतिमंद असतात. ११० च्या पुढे बुद्ध्यांक असलेली मुलं बुद्धिमान समजली जातात. यामध्ये काही कसोट्या तोंडी, तर काही कृतीशी संबंधित असतात. या दोन्ही तऱ्हेच्या चाचण्यांवरून मुलांच्या सर्वांगीण क्षमतेबद्दल काही ठळक अंदाज करता येतात. त्याच्या बुद्धिमत्तेतल्या जमेच्या बाजू आणि त्रुटी या एकदा लक्षात आल्या की त्याच्याकडून अभ्यासाच्या बाबतीत कोणत्या अपेक्षा करायच्या, त्याच्या बुद्धीला खाद्य कसं पुरवायचं आणि त्याला मार्गदर्शन कसं करायचं हे निश्चित करणं सोपं जातं.

“या चाचण्या सकाळी करणार की दुपारी?”

‘ते तिच्या शाळेच्या वेळेनुसार ठरवता येईल.’

“नाही, पण मग तिच्या खाण्यापिण्याचं काय?”

‘खाण्यापिण्याचं?’

“म्हणजे किती तास आधी खायला देऊन चालेल?”

‘या चाचण्यांचा खाण्यापिण्याशी काहीच संबंध नाही. उपाशीपोटी कुठलंही मूल या चाचण्या एकाग्रचित्ताने देऊ शकणार नाही. तेव्हा व्यवस्थित खायलाप्यायला घालून मगचं तिला चाचण्यासाठी न्या !’

“बरं. या चाचण्या आम्हाला आधी बघायला मिळतील का?”

‘त्याची काय गरज आहे? चाचण्या तिच्या घ्यायच्यात, तुमच्या नाही.’

“तसं नाही, म्हणजे त्या दृष्टीने तिची तयारी करून घेतली असती.”

‘ही शाळेची परीक्षा नाही. या चाचण्यांसाठी काहीही तयारी करून घ्यावी लागत नाही. तयारी करून घेणं किंवा तू चांगली उत्तरं दिली पाहिजेत असं म्हणणं, या गोष्टींचं मुलाच्या मनावर दडपण येऊ शकतं. त्यामुळे या चाचण्यांच्या निकालावर परिणाम होऊ शकतो. चाचण्यांना नेण्यापूर्वी तिला तुम्ही असं स्पष्टपणे सांगणं आवश्यक आहे की, तुझ्यामध्ये काय चांगलं आहे की, ते आपण या चाचण्यांमधून शोधून काढणार आहोत. तिथे तुला जे प्रश्न विचारतील, त्यांची तू न घाबरता उत्तरं दे. तुला जे करायला सांगतील ते कर. ही काही तुझी परीक्षा नाही. अनेक वेळा पालक या चाचण्यांपूर्वी मुलांना विनाकारण घाबरवतात. त्यांच्यावर दडपण आणतात. तसं तुम्ही अक्षताच्या बाबतीत करू नका.

“ बरं, दुसरं- तिच्या मनातले संघर्ष शोधून काढण्यासाठी की काहीतरी तुम्ही म्हणालात.”

‘ बरोबर, मुलं आपल्या मनातलं बोलू शकत नाहीत पण त्यांच्या मनातले संघर्ष आपल्याला ओळखता येतात. सी. ए. टी. - (Children's Apperception Test) या नावाची एक चाचणी असते. त्यात काही कौटुंबिक प्रसंग चित्रातून दाखवलेले असतात. या प्रसंगातली पात्रं असतात प्राणी-माकड, ससा, अस्वल, सिंह वगैरे वगैरे. त्यावरून मुलाला काल्पनिक गोष्ट लिहायला सांगितली जाते. या प्रसंगात काय घडलं असेल, याबद्दल मूल जो विचार करतं, ते बहुतेक त्याच्या स्वतःच्या अनुभवाचं प्रतिबिंब असतं. या गोष्टींवरून मुलाचा इतर व्यक्तींकडे बघण्याचा दृष्टिकोन लक्षात येतो आणि एकूणच मूल घरातल्या वातावरणात कसं सामावलं जातंय याचा अंदाज करता येतो. मूल स्वतःबद्दल कसा विचार करतं, त्याच्या मनातली भीती, दुःख, ताण, गंड याची कल्पना येते. अशा आणखीही वेगवेगळ्या मानसिक कसोट्या आहेत. कुठली कसोटी केव्हा वापरायची हे मनोविकारतज्ञ आणि मानसशास्त्रज्ञ एकत्रित विचार करून ठरवतात. एक लक्षात घ्या, बालक-पालक मार्गदर्शन केंद्रात संघटितपणे काम करण्याला- टीमवर्कला महत्त्व आहे.

“डॉक्टर, प्लीज- शेवटचा प्रश्न.”

‘विचारा, विचारा!’

“हे रिपोर्ट्स चुकीचे येऊ शकतात का?”

‘कुठल्याही चाचणीच्या रिपोर्टमध्ये चूक असू शकते. या चुकीची वेगवेगळी कारणं असू शकतात पण या रिपोर्ट्सचा अर्थ लावताना संपूर्ण केसच्या संदर्भात लावावा लागतो. हे पुन्हा एकत्र विचार करून करायचं असतं. मानसिक चाचण्या या डॉक्टरी तपासणीला पूरक आहेत. त्याऐवजी करायच्या नाहीयेत हे लक्षात ठेवा. अक्षताच्या चाचण्यांचे रिपोर्ट्स आल्यावर आपण पुन्हा एकदा शंकानिरसनासाठी वेळ ठेवू या. काय?’

आपलं महानगर, ८ जुलै १९९७
काही बोलायाचे आहे

